

НОМІНАТИВНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРНА ТИПОЛОГІЯ РИТУАЛІВ ОБДАРУВАННЯ

У статті пропонується зіставно-номінативна категоризація обрядових термінів у слов'янських мовах, пов'язаних з генетичним шаром обряду — шлюбом купівлю-продажем та шлюбом-договором. Об'єкт дослідження — обрядові дії, виконавці та предмети, що означають передвесільний, рідше — власне весільний цикл ритуалу і є лексико-поняттєвим полем обряду.

З позицій структурної та ареальної типології аналізується лексико-тематична група «дари, викупи, придане» у зв'язку з лексичним маркуванням опозиції брати/давати, з'ясовуються кореляції цих термінів за формою і змістом. Пропонується реконструкція лексичних архетипів, пов'язаних з ідеєю обміну крізь призму міфологічних концептів, семіотичної структури ритуалів, їхньої інваріантної основи.

Матеріалом для цієї розвідки слугувала обрядова термінологія, дібрана з різних етимологічних, діалектних та спеціальних словників слов'янських мов, а також етнографічні описи переважно минулого століття А. Кримського, Хр. Вакарельського, О. Кольберга, П. Литвиної-Бартош, М. Сумцова, А. Фішера. У ній шляхом поєднання структурно-типологічного, ареального як різновидів коїтрастивного та структурно-семіотичного як вияву концептуального підходів розглядаються на діяхронічному зрізі обрядові лексичні позначення весільної та похоронно-поминальної сфер, що пов'язуються з архаїчною темою обдарування, звертається увага на способи їх номінації, особливості лексичного вираження.

«Дар чекає відповіді» — ця середньовічна сентенція [1] має глибоко прихований культурний зміст, що сягає архаїчних ритуалів обдарування, обміну дарами, наділення, роздаванні певних предметів між членами спільноти або передаванні дарів адресатові. Система обміну в архаїчних культурних традиціях простежується в універсальній категорії взаємності, яка реалізується в усіх обрядових сферах і тематичних кодах сімейних ритуалів — дари, придане, викупи, взаємні послуги, акти і словесні формули ритуально-семіотичної поведінки, пов'язані з лінгвалізацією життєвого циклу людини.

За французьким соціологом М. Моосом, дар і суміжні з ним поняття є універсальним суспільним явищем, засобом контактів між давніми племенами, сім'ями та індивідами, людиною і Богом. Як зазначають дослідники [2, 13], капітальна семантична опозиція-концепт «брати/давати» має аксіологічну (ціннісну) орієнтацію; з міфологічного погляду вона пов'язана з віруваннями про можливість передачі або одержання блага разом

з предметами, які передаються або отримуються... Дія «давати» співвідноситься із семантикою зменшення, шкоди, втрати, у той час коли «брати» означає примноження, збільшення, зростання. З цим поняттям тісно пов'язані взаємини обміну, купівлі-продажу, дарування, викупу, жертвоприношення і т. ін.

У семіотичній метамові весільного обряду це протиставлення виражається у перебігу весільної акції, починаючи з традиційного обряду сватання, формулами типу «У вас товар — у нас купець», алегоричними мотивами «про мисливців, що, блукаючи лісом, шукають лисицю, куніцю красну дівичю», маркуванням сватів як *недобрих, чужих людей, ворогів, нападників, завойовників* у традиційному слов'янському фольклорі і т. ін., а далі — в наявності двох весільних поїздів, подоланні учасниками обряду різних ініціаційних перешкод, ритуально маркованих локусів — *воріт, порога, ритуальних переймань* тощо. На сигніфікативному рівні показовими є назви незапрошених на весілля гостей, *не-своїх*, які стоять за порогом хати під час обряду обдарування, (у цьому разі саме *пори́г* виступає тим локусом, що розділяє не-учасників і учасників, представників усього роду), як-от українські (поліські) *запорожці*, польські (мазовецькі) *grabarze* чи *wieczorowie*. Якщо перший мотив виявляється словотвірно прозорим (від *grabić* — «красти»), то другий пов'язується з часовим поняттям, бо парубки з навколишніх сіл приходять на весілля саме увечері. Вони не беруть участі у складанні дарів «на чіпець», або *повницю* (гуцульська назва), хоча й отримують свою частинку короваю, даючи молодій невелику, суто символічну суму грошей [3, 53]. До речі, ще український етнограф М. Сумцов помітив, що ідея вечора (свати йшли висватувати

дівчину тільки *увечері*) є знаком ворожості, недобрих намірів і може вважатися залишком давнього насильницького умикання, викрадення жінок [4, 13]. Оскільки просторове переміщення учасників весільного обряду (як з боку молодої, тобто F-локусу, так і з боку молодого, або M-локусу), подолання цими двома об'єктами різноманітних перешкод фактично означає ініціацію, символічний перехід **A в не-A**, практично вся предметна і функціональна сфера обрядів (дари, викупи, посаг, засоби переміщення, інтер'єр хати, подвір'я і т. ін.) концептуалізується на рівні **свого/не-свого**, реалізується на рівні протиставлень **брати/давати**. Найявна у весіллі традиційна ворожість представників F- і M-локусів [див: 5, 79-80], виражена у номенклатурі весільної дружини з її атрибутикою (весільна *корогва*), двох весільних поїздах, серії перехідних кордонів, — усе це відповідає традиційній схемі *rites de passage*, за Ван Геннепом. Неважко помітити, що наявні в обряді соціальні мотиви тісно поєднуються з просторовою ідеєю, ритуальними переміщеннями персонажів, темою дороги, ритуального шляху. Розглядаючи зазначені поняття крізь призму міжобрядового стереотипу чи його еволюційно-семіотичних рядів, зокрема шлюбу-умикання, шлюбу купівлі-продажу та договірною шлюбу, ідею обдарування, варто ввести їх у лексико-тематичну групу (далі ЛТГ) «викупи», «придане», «ритуальні дари» й омислити її з позиції структурного, типологічного і лексичного збігу перехідних обрядів у слов'янському етнодіалектному просторі. При цьому варто зацентрувати увагу на особливостях архаїчної номінації, етногенетичних, парадигматичних, епідигматичних та словотвірних зв'язках обрядових знаків на позначення передвесільних та власне весільних обрядодій, агентів (персонажів), ритуальних, матеріальних компонентів обряду. На нашу думку, саме такий підхід створює уявлення про досить складну архітектоніку і таксономію весільних і похоронно-поховальних лексичних архетипів, що покривають розглядану ЛТГ «дари, придане, викупи» і співвідносяться з такими архаїчними концептами, як «гість» чи обрядовими семантемами «пропій», «перепій». Останні зазвичай у традиційному весільному обряді виступають синонімами обрядодій обдарування.

Системно-структурну реконструкцію передвесільного циклу обрядових актів та реалій розпочнемо розглядом архаїчної категоріальної опозиції «брати-дати», яка є конкретним лексичним вираженням головного протиставлення — «своїх і чужих», далі зупинимося на термінології окремих викупів і дарів, і особливо в обряді перепою, який, як зазначалось, виступає синонімічним позначенням обдарування в різних локальних традиціях. Водночас звернемо увагу на ізосемічні паралелі

в інших сімейних обрядах у слов'янському етнокультурному просторі — похоронних, родильних, хрестильних.

Як стверджують Т. В. Гамкрелідзе та В. В. Іванов, ранньоіндоєвропейські шлюбні стосунки регулювалися загальними правилами обміну, внаслідок чого їхня номінація в різних за часом ареалах була еквівалентною номенклатурі купівлі-продажу. Одним із перших Е. Бенвеніст пов'язав взаємообмін з актом обдарування. Звертаючи увагу на генетичний план цього концепту, він підкреслив конверсивність, взаємоперехідність загальноіндоєвропейського кореня *-*do* в усіх мовах, у т. ч. й слов'янських, і **brati* (в анатолійській традиції), які виступили джерелом численних похідних зі значенням дару [6, 61].

Синкретизм і семантична амбівалентність категоріальної опозиції **brati/davati* виражається через первинний термін обміну і купівлі-продажу **t'oH*, який поєднує ці два значення. Вказаний термін обміну позначає, як вважають Т. В. Гамкрелідзе та В. В. Іванов, «як обмін матеріальними цінностями (принесення дарів як рання форма обміну, яка передуює розвиткові торговельних стосунків, взаємні пригостання і т. ін.), так і обмін взаємними послугами (у тому числі й в обряді), духовними цінностями, включаючи обмін мовними висловлюваннями і знаковими символами» [7, 752].

З'ясування першовитоків номінації реалії «дар» дає можливість стверджувати, що вихідна архісема обміну пронизує всі ареальні верстви індоєвропейського континууму. Ідеї давнього обміну і як результат взаємного обдарування знайшли відображення в ізоморфних за способом вираження, але відмінних у семантичному плані одиницях, які, за Е. Бенвеністом, співвідносяться з двома давніми основами: лат. *dōs* «придане» (дар, який отримує при одруженні дівчина або дар з боку її майбутнього чоловіка як викуп за молоду) (др. р. вТшо) і *dōrea* «звичайний, безкоштовний дар», *dōron* — «дар як матеріальний предмет, подарунок». Отже, семантичний розвиток архетипу можна представити як гіпотетичну модель причинно-наслідкових зв'язків: «дар як засіб відчуження майна (власності) —> дар як відчуження майна, яке дають разом з дочкою —> відокремлення дівчини (майна власності) як заміщення матеріальної втрати актом дарування (пор. бойківське дієслово *відвінувати* — «наділити дочку віном» — у його прямому і «загубити що-небудь, втратити», наприклад, капелюх — у переносному значеннях).

Адекватність обміну і дару на рівні лексико-семантичної реконструкції підтримується надійними індоєвропейськими відповідниками: грецьк. *ekdidōmi* «торговельна угода», «дівчина на виданні», *didōmi* «даю», алб. *dhene* «дає», грецьк.

dóron «дар», dosis «щось дане, дання», авест. daiti «дар», д.-інд. da-dami «даю», лит. duomi «дав», dowana «дар, подарунок», прусськ. *daja* «дар», лит. duotina «те, що їй видають», лат. d5 «даю», datum «дано», dos «віно», dónum «дар», dotis «придане» тощо. Дериваційне гніздо похідних від *brati в основному відображає давню категорію взаємообміну, одиниці співвідносяться з опозицією «брати/давати» за формою, корелюючи при цьому за первинним і низкою вторинних значень у різних локальних традиціях. Зокрема, рос. (діал.) *браньё* «предшлюбний договір», «церемонія перевезення приданого в дім молодого» (утворені від північно-російського дієслова *братъ* «сватати, одружуватися», *братъ невесту* — «обряд видачі молодої»). Посередники у сватанні взаємно корелюють за двома ознаками: *бранський староста* «весільний староста молодого» (той, що бере) і *дамський староста* «сват з боку молодої (той, що видає)». Це значення можна зіставити зі староукраїнським *danbskb «той, що стосується оплати, данини, податку», відомим з XV ст. Д. Яворницький фіксує назву свих під назвою *бранки*, функція яких полягала у супроводі молодих до дому молодого. Пор. словацьк. *bralta* «молода», зафіксоване у весільній практиці українців у Словаччині.

Ізоморфні релікти категорії взаємообміну знаходимо і в поховально-поминальній практиці й термінології смерті, агонії, яким властивий різний ступінь ідіоматичності: чеськ. *dusi brati* «конати, вмирати», словен. *brati dušu* «тс», болг. (діал.) *бера душа* «віддавати кінці, вмирати», макед. *бере душа* «бути в агонії». Як зазначає російська дослідниця О. Седакова, фразеологія цих обрядодій (у російських та українських діалектах *дать на позуное, дать за голову, міру брати*) репрезентує в різних слов'янських регіонах акт передання пожертвування через гріб, де місце покійного уявляється між тим, хто дає, і тим, хто бере [8, 59]. У цьому аспекті виразно виявляється тема архаїчного обдарування як акт обміну, принесення дарів душам предків. Розгалужена система обрядових паралелей від *áo (*dati) на позначення обрядодій та предметів, співвіднесених з різними денотатами поховальної обрядовості, передусім у південних слов'ян, дає підстави стверджувати, що такі уявлення (дар і хліб як форми обміну між реальним і потойбічним світом) дійсно існували в міфологічній та християнській картинах світу давніх слов'ян. Наприклад, маємо сербське і хорватське *daha* (від *dat-ja) «поминки», словен. *daća* «податок», кашуб. *daca* «добровільний натуральний внесок для священника», *božja daca* «божий дар». З подібним значенням зустрічаються лексеми в північноросійських говорах, наприклад, *дача* «поминки, де годують жебраків і роздають їм гроші». Тема жебрацтва в слов'янських міфологічних уяв-

леннях (на похороні жебрак, тобто той, хто просить) виступає субститутною формою покійного: жебрак заступає його місце. В архаїчній карпатській зоні, на Гуцульщині, старша жінка, найчастіше та, яка сиділа біля покійного вночі, роздає усім присутнім подавники — «маленькі хлібці, які розподіляються між усіма членами родини зі словами: «Нехай рай розходиться». У Словнику Б. Грінченка на позначення обряду поминання покійників у Томину неділю фіксується назва *Дарна неділя*. Семантика цих обрядових актів із ритуально вираженою ідеєю взаємного обміну між **своїми і чужими, життям і смертю**, передаванням дарів як наділенням *долею* експліцитно виражає протиставлення доля/не-доля, щастя/не-щастя, про що, до речі, свідчить термінологія взаємності (пор. **брати/давати**), втілена в окремих архаїчних південнослов'янських регіонах. Наприклад, у болгарській традиції, у районі Добруджа, засвідчено обрядодії роздавання, розділення хліба на могилі — *подавки* (пор. *подаване* на позначення комплексу післяпоховальних обрядів, *подавките* «хліб, який роздають на сорок днів»). В основі зазначених фактів лежить вірування болгар: все, що *подадено*, тобто подаровано, включаючи й одяг, використовує у потойбічному світі покійник.

Інший за формою вираження мотив обдарування наявний не в одному, а в кількох споріднених перехідних обрядах, як весільному, так і похоронному. Так, у покутсько-буковинській традиції формами *відклінне*, *відклонне* позначають звичай кидати грудочки землі у могилу після опущення труни до гробу [9, 341]. Проте у весільному обряді лексема *відклінне* позначає прощальний подарунок і бенкет, якими завершується весілля. Як застаріле значення лексема *прощальний подарунок* фіксується практично в усіх етимологічних джерелах. У середньонадніпрянському весіллі, як свідчать описи А. Кримського, обряд *одклінщина* мотивується тим, що це був заключний акорд весілля. Він завершував складний комплекс післявесільних процедур, зокрема *циганщини*, *потрусин*, під час яких учасники весілля крадуть один в одного курей, циганяць, чиняць інші ритуальні неподобства: крадуть віники, мітли, граблі, вимітають разом із сміттям куховарку, яку згодом «продають» тощо [10, 134-135]. Як бачимо, при цьому зберігається спільна мотивація цих двох обрядових позначень з архісемою «завершення», «кінець чогось», «останні ритуальні почесті або дії».

Загалом, якщо зіставити питомий індоєвропейський шар одиниць із ранньопраслов'янською моделлю, то виявиться, що протослов'янський діалектний простір майже адекватно зберігає архаїчний семантикою обміну в різноструктурних продовженнях з цією первинною ознакою. Зокре-

ма, про це свідчить низка похідних з непродуктивними афіксами типу *р̥ь, *t̥j, *п̥ь.

За етимологічно спільною внутрішньою формою співвідносяться, зокрема, й міжслов'янські весільні паралелі, пов'язані з вихідним актом купівлі-продажу, особливо при позначенні матеріальних елементів обряду типу північноросійських *данница*, *даньє* «придане», *поданое* «обумовлені договором гроші від молодого для придбання подарунків», словен. *dotina* «придане».

Згідно з твердженням М. Мооса, на ранньому етапі розвитку суспільства обмін та договір набували характеру обміну подарунками, які за формою були добровільними, а по суті обов'язковими, що й визначало взаємну зобов'язаність сторін. Звідси випливає, що процес наділення приданим чи пропозиція викупу були практично еквівалентними акту видачі, продажу.

Широка палітра цієї переосмисленої семантики простежується в похідних одиницях із значенням заручин, передшлюбного договору і ширше — весілля, а також при позначенні об'єктів чи суб'єктів (виконавців) обряду, носіїв ритуального стану практично в усіх слов'янських мовах: укр. *рукодаїни*, *віддажжся* «весілля», *відданняця* «дівчина на виданні»; у великопольському ареалі маємо назви *oddawiny* «вручення віна молодій перед від'їздом до молодого», *oddaw*, *oddawiny* «шлюб», *zdawiny* «заручини», *zdawiny* «весілля», словацьк. *oddavac* «сват» тощо.

Звернемося до агентивного поля обряду, з яким тісно переплітається номінація весільних персонажів типу *приданки*, *приданье* з первинним мотиваційним елементом — *дати*. Залежно від ареальної характеристики, ці одиниці виявляються словотвірні і семантично видозміненими, позначають в основному одружених учасників обряду, найчастіше свашок молодої, які виконують різні функції. Зокрема, в північних говорах української мови лексема *приданки* позначає осіб, які роздягають молоду в коморі й згодом дізнаються про результати першої шлюбної ночі, розглядаючи її сорочку; в іншому регіоні ці особи дарують придане нареченим або супроводжують його в дім молодого (середньо- й східнополіські та бойківські говори). Ще рідше ці особи, за О. Кольбергом, виконують функцію чіпчення молодої, тобто одягають хустку в обряді покривання. У центральній частині, зокрема у великопольській зоні, простежуються певні семантичні зрушення в бік значенневих узагальнень, розширень лексеми *przydanek* «дружба молодого, який запрошує гостей на весілля». У цьому контексті цікавими є факти перенесення елементів весілля в дожинкову обрядовість, виявлені О. Кольбергом на Холмщині та околицях Перемишля: закінчуючи жнива, кілька заміжніх жінок — *prydanki* плетуть вінок у формі кола й

одягають його на голову неодруженої дівчини. Або з варіантом: одна із чотирьох жниць, яка зветься на той час дружкою, виплітає два вінки відповідно для неодружених хлопця й дівчини. З одного боку, тут можна простежити генетичний зв'язок весілля з аграрно-магічним культом (хліб —> урожай —> шлюб —> родючість), з другого боку, не виключена і вторинна метафоризація елементів весілля в дожинковій обрядовості. За російськими лінгвогеографічними джерелами, лексема *приданка* у різних ареалах мала різне значення 1) «придане», 2) «подруга молодої, яка допомагає шити придане й весільне вбрання» (смоленське, брянське, рязанське); 3) «баба-повитуха, яка привозить придане і готує постіль для шлюбної ночі»; 4) «звичай привозити курку у подарунок від молодої» (брянське). Лексеми *приданник*, *приданщик* та інші словотвірні варіанти позначають «родича або близьку людину з боку молодої, які відвозять придане в дім молодого» (томське) [11, 186].

На думку українського етнографа В. Охримова, такі акти разом із традиційним *перепосом* і *перезвою* слід вважати пережитками давнього викрадення. Принагідно відзначимо, що *пропій*, як форма вираження урегулювання стосунків між протилежними родами, дуже давній. Про це свідчить реконструктивна версія Іванова-Топорова про зв'язок понять «пити — поїти» (лити) та «співати» (рос. *петь* — «славити», «закликати богів»), а також існуючий праслов'янський паралелізм похідних *аагь — *рігь — *ріті як близькість *рігь до обміну дарами, на який звертають увагу дослідники [12, 54,56].

Таким чином, ідея перепою, пропивання молодої становить інваріант для всіх своїх членів, оскільки за її допомогою мотивуються й інші компоненти названої обрядової парадигми. Передусім необхідно представити денотативно відмінні деривати, що позначають різні акти обдарування молодих, а також приурочені до цього моменту атрибути чи реалії, виражені однослівними назвами та фразеологічними словосполученнями, наприклад, укр. (подільське, наддніпрянське, бойківське) *переній*, *перепитки* «обряд обдарування і взаємного перепивання», укр. (покутсько-буковинське) *кидати в пропій* «дарувати молодих» укр. (поліське) *запоїни* «частування, яке влаштовує наречений для батьків та родичів нареченої після заручин». Ця назва ареально співвідноситься з відповідним білоруським терміном *запоїнь*. Семантичні деривати в основному зводяться до метонімічних переосмислень на позначення осіб, які беруть участь в обряді: (бойківське) *пропій* «обряд обдарування», «люди, що беруть у ньому участь», *перепіищина* «подарунки нареченим», *пропійці* «весільні гості, що йдуть у пропій» тощо. У весільному обряді ці терміни

мають кілька значень, як правило, семантично вторинних, метонімічних, представлених у різних українських діалектах. Зокрема, у поліських говорах лексема *переній* має низку таких значень: 1) «обряд пропивання молодої, момент, коли п'ють за здоров'я молодої і передають дарунки для неї»; 2) «обдаровування молодих»; 3) «обрядова зупинка весільного поїзда з метою одержання викупу». В обрядовій весільній сфері назва українського (поліського) обрядового хліба *переніць* має безпосередній словотвірний і функціональний зв'язок з відповідною обрядодією — *переній*, під час якої відбувається обдарування молодих і роздача весільного короваю. У східно-поліському весільному обряді мотив *перенійця* також виявляється прозорим: цей хліб, що нагадує за формою невеличкі шишечки, бере з собою молода як дарунок для чоловікових батьків; ним же обмінюються між собою старости. П. Лисенко фіксує, крім того, східнополіську семантику *перенійця* як короваю, що кладеться під весільне гільце, його розрізають у кінці весілля і дають усім присутнім (чи не тема поділу долі, поєднання представників усього роду?). У Словнику Б. Грінченка, крім основних, подається й відтінкове, асоціативне значення: «брат нареченої, який приїздить у дім молодого, щоб довідатися про результати першої шлюбної ночі».

До того ж самого словотвірного гнізда належать і такі лексеми, як *перепоща*, яка в окремих південноросійських (калузьких) діалектах позначає засватану, пропиту дівчину. «Ну я сына качаю — переменушки чаю; я дочку качаю — перепощу чаю» — читаємо у «Словнику російських народних говорів». Його частковим внутрішньомовним відповідником виступає лексема *венница* на позначення засватаної дівчини. До одного словотвірного гнізда належать і такі різні за значенням обрядові терміни, як польськ. (кашубське) *bradło* «посаг, віно молодої», рос. (північне) *вранье* «шлюб, сватання», укр. (наддністрянське) *бранський староста* «представник роду молодого, що висватує дівчину». Усі наведені факти мають етимологічно спільну внутрішню форму, що сягає праслов'янського архетипу *brati. Покажемо реалізацію розгляданого протиставлення на прикладі викупу за молоду, який мав різне маркування залежно від кореляції з тим чи іншим еволюційно-семіотичним планом весільного обряду. Так, лексеми *зарощеньє*, *канальное*, *выводное*, *кладка* «викуп за молоду», рос. (північне) *настольное* «викуп за молоду, який кладуть на стіл на весільні витрати», представлені в основному в північноросійській традиції, становлять релікти купівлі-продажу молодої як товару. Як свідчить мотивація, це був певний матеріальний внесок, який відшкодовував виведення дівчини з рідної

сім'ї; причому назви семантично розмежовувались залежно від того, кому цей викуп був призначений. Зокрема, у північноросійському весільному обряді *зарощеньє*, *канальное* давались матері молодої за виховання й утримання дочки до шлюбу, *кладка* — це був, як правило, речовий викуп батькові молодої, який «клали» на весільні витрати тощо. Українські відповідники *гроші за «годувлю»*, *вимова*, *вимовки* разом з російськими *выговор*, *выговорное* прозора натякають на принцип договірної шлюбної та купівлі дівчини. За свідченням М. Сумцова, *гроші за «годувлю»* (колишня Угорська Русь) староста молодого дає матері дівчини.

Варто згадати і про волинський мотив обміну дарами напередодні весілля (при випіканні короваю) під назвою *перелив*. За О. Кольбергом, дружба молодого кладе в кошик дві гуски (спеціально випечені у формі гусок довгасті хлібці) та пляшку горілки й разом з молодим іде до матері молодої. Зустрівши їх на порозі, мати молодої виймає з кошика ці дари і кладе туди свої, потім частує гостей горілкою. У холмсько-підляському ареалі трапляються хронологічно пізніші обрядові композиції типу *litkup* «обряд викупу нареченої». Імовірно, цей термін становить семантичне звуження у весільній сфері старопольського поняття звичаєвого права, що передусім стосується предмета купівлі-продажу. Про це свідчить значення слова *litkup* в різних історичних і діалектних джерелах, як-от: «частування після вдалої комерційної угоди», «подарунок, якого отримує покупець від продавця при досягненні згоди» [13, 213]. О. Брюкнер та Ф. Славський висловлюють припущення, що за походженням це — давньонімецьке запозичення, що складається з двох основ: *lit* — *кор*, де *lit* — «фруктове вино» і *kouf* «купівля».

Як бачимо, практично всі ланки наведеного лексико-поняттєвого та дериваційного гнізда з денотативного погляду є семантично спеціалізованими. Звуження їхнього значення пов'язується зі сферою купівлі-продажу певного товару, де своєрідною зарукою й водночас знаком вдалої комерційної угоди служило пропивання, рукобиття. У цьому зв'язку показовим є загальнодіалектний російський термін *рукобитье*, який позначає і досягнення певної комерційної угоди, скажімо, під час продавання землі або домашніх тварин, і заключний акт домовленості про шлюб, під час якого свати перебивали руки.

Таким чином, семантика обдарування на рівні номінації пронизує практично всі сімейні обряди (весільний, похоронно-поминальний, родинний, хрестинний), їхній акціональний, персональний, предметний, тематичний, символічний та інші плани. Інваріантною виявляється архаїчна, ще індоєвропейська за походженням, категорія взає-

мообміну, втілена у протиставленні «брати/давати», яке виявляється структурно, лексично, а почасти й семантично ізоморфним поняттю обдарування, купівлі-продажу. Про це свідчить принципове нерозрізнення сигніфіката «дарувати» і «давати», об'єктивоване у внутрішній формі численних обрядових термінів з відмінним значенням, та й у різних індоєвропейських відповідниках з позаобрядовим і звичаєвим значенням. Найдавніші з цих назв містять питомі праслов'янські корені *brati, *dati, *prosi, *govoriti, (найбільш уживані) *kloniti, *klasti, *voditi (менш продуктивні). Крім того, до цього поняттєвого поля, гнізда, ЛТГ належать хронологічно пізніші, зазвичай запозичені терміни типу *veno, *litkup тощо. Денотативні

розбіжності простежуються у зв'язку з архетипом *riti на рівні словотвірних паралелей (аналог міжареального словотвірного гнізда), більшість з яких співвідноситься з різним перебігом обрядодії перепою, що є синонімом традиційного обдарування молодих у кінці весілля, під час якого розрізають весільний хліб, коровай і наділяють ним усіх весільних гостей. Показово, що у загальноміфологічній картині світу давніх слов'ян поняття дару корелює, з одного боку, із концептами «доля», «гість», а з другого — співвідноситься з темою прохання, ідеєю соціальної бідності, обділеності долею, або жебрацтва, особливо у похоронній практиці, поминальних обрядах, їхній атрибутиці, символіці хліба, ритуальних предметах.

Х.Гуревич О.Я. Категории средневековой культуры.— М.: Искусство, 1984.

2. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах.— М.: Международные отношения, 1999.— Т. 2.

3. Fijak Z. Analiza systemu wymiany darów we wsi Odrowąż na Podhalu // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Warszawa-Kraków, 1981.— DCCCLXIX.— Zeszyt 14.— S. 45—57.

4. Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов. Избранные труды.— М.: Восточная литература, 1996.

5. Байбурин А.К., Левинтон Г.А. Похороны и свадьба // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд.— М.: Наука, 1990.— С. 64—90.

6. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: Пер. с фр./ред. Ю. С. Степанов.— М.: Прогресс, 1995.

7. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический

анализ праязыка и протокультуры.— Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984.— Т. II.

8. Седакова О.А. Тема «доли» в погребальном обряде (восточно- и южнославянский материал) // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд.— М.: Наука, 1990.— С. 54—62.

9. Fischer A. Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego.— Lwów, 1921.

10. Кримський А. Звенигородщина, Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного.— К.: Вид-во Всеукр. АН, 1930.— Ч. 1.

11. Словарь русских народных говоров.— СПб.: Наука, 1999.— Вып. 1—29.

12. Иванов В.В. Происхождение семантического поля славянских слов, обозначающих дар и обмен // Славянское и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов.— М.: Наука, 1975.— С. 50—79.

13. Kultura ludowa Wielkopolski.— Poznań: Wyd. Poznańskie, 1967.— Т. 3.

Tyshchenko O. V.

NOMINATIVE CATEGORIZATION AND STRUCTURAL TYPOLOGY OF THE RITES OF THE GIFTING

The article suggests contrastive nominative categorization of rites terms in the Slavic languages. It is connected with such genetic layer of ceremony as buying-selling and marriage agreement. The object under investigation is the ceremonial actions, the participants and the units, which denote prewedding or wedding cycle of the ritual and constitute lexico-semantic field of the ceremony.

From the viewpoint of structural and arial typology the lexico-thematic group «gift, ransom, dowry» is analyzed within the frame of the opposition «to take — to give». The correlations of these nominative units in terms of their form and contents are revealed. The reconstruction of lexical archetypes connected with idea of an exchange through a prism of mythological concepts, semiotical structure of rituals and their invariant basis is offered.